

СЕСТРА ЛЮДМИЛА

Ми сиділи довкола великого вогнища на краю кручі, дивилися на обгорнену німою тишею нічну безвість на другому боці річки і слухали оповідань Грицая.

— Так, так, — сказав він. — А тепер, коли маєте охоту слухати, іще одна маленька історійка. Не буде, думаю, дуже нудна.

— Просимо, просимо! — озвались ми.

Грицай сперся ліктями об складені на купу наші наплечники, подивився на свого пса і почав.

*

Я вертався з полювання. По обох боках у мене висіли важкі сакви з дичиною, ноги ледве воліклися по траві, сонце нестерпно пекло.

Ішов я понад річкою високим крутим берегом до зеленого клину, що вже давно манячив перед моїми очима білою плямою старовинних монастирських мурів і здалека вабив зеленою прохолодою густих дерев.

Знизу, під кручею, відсвічуючи в собі чисту небесну блакить, лискучою дорогою перебігали спокійно-тихі води річки, а далі, за річкою, ніжно-зеленим килимом широко розлягалися безмежні сіножаті.

За кілька кроків поперед мене, висунувши довгий тонкий язик із рота, плентався в траві мій змучений Мікадо.

Перемагаючи втому, я дійшов нарешті до монастиря, перейшов попри білі мури до кручі і, кинувши на землю важкі сакви, розлігся на траві під старими осоками. Легкий вітерець обвіяв мене холодком, і я вільно, як у степу, розтягнувся, відчуваючи приємне ослаблення в кожному м'язі тіла.

Навкруги було тихо. Тільки в густій траві тисячами дзвінких молоточків безжурно цокотали коники та десь у сонному повітрі над річкою розбризкували радісне щебетання ластівки.

Я лежав горілиць і з-під зеленого намету дерев дивився в блакитну безвість, де легенько пливла далека, як мрія, і ніжно-біла, мов янгольське крило, хмарка.

За високими мурами спочивала тиша, така мертва тиша, неначе зачаївся там вічний сон, і святим спокоєм віяло від цих старих, не знати, коли і ким збудованих твердинь, порослих на верхах густою кропивою, полином і мохом.

Лежав і мріяв. І раптом серед цієї тиші почув, як щось із шумом шубовстнуло в воду й над сонним спокоєм річки сріблом розсипалися дзвінки, такі приємні в духоті літньої спеки, звуки плескоту.

Я підняв голову і прислухався. Перевернувся на живіт, розгорнув руками кущі, просунав голову й подивився наділ, на річку. І раптом завмер.

У старій, позеленілій від часу купальні з прогнилою діравою покрівлею, крізь яку з кручі було видно все, що там діялося, купалася молода жінка. Стоячи по пояс у воді і бовтаючись в ній, вона іноді виходила на поміст, випростувалася і тоді лисніло на сонці її біле, як пароський мармур, тіло — таке ніжне і таке струнке, що я, дивлячись на нього, забув за все на світі.

Затаївши духа, лежав, дивився й почував у грудях німе тремтіння. По мені лазили мурашки, лоскотали тіло маленькими прудкими ніжками, але я не рухався. Я ввесь перетворився в зір, відчуваючи лише одно бажання, щоб це видження високої божої краси не зникало з моїх очей ніколи.

Вона викупалася, вийшла з води й почала одягатися.

Я пильно стежив за кожним її рухом. Бачив, як блиснула на сонці її сорочка, як вона взула черевики — і враз трохи не скрикнув від несподіванки: зверху вона покрила себе довгим чернечим одягом.

— Як? Це черниця?

На вірячи очам, я вдивлявся в струнку постать, що під скромним чернечим одінням сховала чарівну наготу, і в душі моїй виринуло невиразне чуття не то смутку, не то болючої досади.

Черниця вийшла з купальні і вузькою стежечкою попростувала вгору до монастирської брами. Я пильно слідував за нею, поки

вона не сховалася за виступом кручі. І коли зникла, серце моє стиснулося від ніжного болю за чимось утраченим. І раптом з'явилося непереможне бажання наздогнати її, підійти й заговорити.

Я скочив на ноги, вхопив сквапливо рушницю й сакви з дичиною і швидко, щоб не спізнитися, пішов попри мури до брами. Кущі шипшини, серед яких я пробирався, дряпали мені руки й чіплялися за одіж, але я не мав часу звертати на це увагу. Я спішився підійти до брами раніш, ніж вона вийде нагору.

І я випередив її. Зазирнувши крізь браму на широке, чисто виметене монастирське подвір'я й не побачивши там нікого, сів під розлогими каштанами на лавочці коло брами, лицем у той бік, звідки вона мала надійти.

За якусь хвилину вона з'явилася на краю кручі. Зупинилася, важко віддихуючись, але побачила мене, спустила очі й попрямувала до брами.

Я встав і ввічливо вклонився.

— Чи можу просити сестру дати мені чогось напитися?

Вона зупинилася, підняла свої довгі повіки і в ту ж мить спустила їх.

— Чому ж добродій не зайде до монастиря?

Я подякував і звернув їй увагу, що маю при собі рушницю й собаку.

Вона ласкаво подивилася на пса й погладдила його рукою по голові.

— Тоді прошу хвилинку зачекати.

Ступила пару кроків і повернулась знову до мене.

— А може ви голодні?

— О, ні, сестро, щиро вдячний! І я, і пес мій після доброго сніданку.

Вона пішла. А я стояв і пильно дивився їй вслід.

— «І така краса ховається за грубими манастирськими мурами! Така краса!» — з сумом подумав я.

Над брамою світилася лямпадка перед іконою Діви Марії. Я подивився на образ все-непорочної краси і мені видався він дуже подібним до обличчя сестри.

Але ось я побачив сестру знову. Ішла вона з тацю в руках, на якій стояв великий глиняний кухоль і філіжанка.

— О, дуже вдячний сестрі! — зустрів я її.
— Прошу пробачити мені за турботи.

— Які ж тут турботи! — скромно відізналась вона. — Спробуйте нашого монастирського квасу!

І сестра поставила тапу на дерев'яний круглий стіл, вкопаний у землю під каштанами.

— Душно сьогодні.

Я налив квасу й одним духом випив філіжанку холодного питва.

— Чудовий квас! — похвалив я. — Задля самого цього квасу варто навідуватися сюди з міста.

— А добродій із міста? — запитала вона.

— Так, сестро, живу в місті. Ходив ось на полювання і випадково попав сюди. А прегарно тут у вас, пречудово!

Сестра подивилась на мої сакви, з яких визирали головки забитих птахів, і темні очі її вкрилися виразом смутку.

— Даруйте мені, — сказала вона обережно, — але я хотіла б знати, що властиво дають мисливцеві лови: розвагу чи задоволення, що викликається вимогами якоїсь особливої пристрасти?

— Як би це пояснити сестрі?.. — відповів я. — І те, і друге. Скоріше задоволення... Не трофеї тут відіграють роль, ні. А задоволене чуття людської перемоги над хитрощами природи, що їх вона вкладає в інстинкт самозбереження цих маленьких істот.

Сестра вислухала й сумно похитала головою.

— Виходить, що та забава, яка не викликається ніякою життєвою потребою, купується дорогою ціною життя цих невинних створінь.

— Погоджуюся, сестро, що це може трохи жорстоко, — відповів я. — Але не ми тому виною. Що маємо робити, коли такими створила нас мати природа. В людській душі завжди живе вроджене чуття хижого звіря. Чи буде то людина культурна, чи некультурна — однаково...

— О, ні! — не погодилася вона. — Хижий звір зовсім не такий, яким ми звикли його уявляти. Минулої зими я стрінулася на льоді на ріці з вовчицею. Побачила й закам'яніла на

місці. Але вовчиця постояла хвилину напроти мене, потім близько підійшла, полизала, як пес, руку й тихенько відійшла геть. От вам і хижий звір! Голодний звір тому звір, що він голодний. А сита звірина далеко не є звірем. Ми ж, люди, навіть у ситості шукаємо кривавих забав і розваг для свого інстинкту. Вибачте, що так говорю.

З цими словами вона глянула мені в очі й погляд цей зворушив мене до глибини душі: стільки було в ньому жіночої ніжності, простоти й одвертості.

— Але я дуже заговорила з вами, — сказала сестра. — Відпочивайте собі, а коли будете відходити, заличте з вашої ласки он із тої келії коло брами сестру-воротарку й передайте їй посуд.

Вона кивнула мені головою, повернулася й пішла.

Із сумом провожав я очима її високу струнку постать, а коли вона зникла, довго сидів, мов заворожений, на місці й дивився на просторе монастирське подвір'я.

Перед тим, як відходити, я знайшов сестру воротарку й віддав їй посуд.

— Чи міг би я довідатися, — спитав я в неї, — як ім'я тої сестри, що принесла мені квас?

Стара, непривітно-похмура воротарка підозріло подивилась на мене й сухо відповіла:

— Не знаю. Не бачила. Багато тут у нас різних сестер є.

І, забравши тацу, пішла до своєї келії.
Я повісив рушницю на плече, забрав сакви
й поплентався додому.

*

За пару днів була субота. По обіді я вибрався з дому і над вечір був у монастирі.

Благовістили до всеношної.

Я зайшов до монастирської гостинниці, замовив собі pokій і вечерю і вийшов на подвір'я. До великої монастирської церкви сходилися богомольці.

Увійшов у церкву і став коло дверей. Служба ще не починалася. Одна по одній заходили до церкви черниці, ставали навколішки і, поклавши кілька земних поклонів, тихо розходилися в різні сторони.

Я стояв, пильно вдивлявся в кожну нову поstatь і що-разу розчаровувався: її не було.

Почалася всеношна.

Я позирав на вхід і почував неспокій.

— Де ж, де вона? Чому її нема? Може хвора і я не побачу її?

І враз усе затремтіло в моїх грудях: вона ввійшла. Стала навколішки, поклала кілька поклонів, підвелася на ноги й нечутно перейшла попри мене. Мене вона не помітила.

Нестримна сила потягнула мене за нею. Я вийшов на середину церкви і, коли вона зупинилася коло колюми, відійшов на бік і

впродовж усієї служби не зводив з неї очей.

Вона не озиралася по сторонах. Лише наприкінці служби, відчувши на собі мій пильний погляд, повернула в мій бік голову, побачила мене, швидко відвернулася й почала часто христитися. Більше не озиралася.

Всеношна скінчилася, почали виходити з церкви. Я швидко проштовхався до виходу й зупинився. Із хвилюванням почув її наближення, уступився з дороги і вклонився.

Вона ледве кивнула мені головою, повернула кудись убік і швидко зникла.

Я зійшов із сходів на кам'яні плити подвір'я й нерішуче зупинився.

— Куди? До гостинниці? І це все, задля чого я прибув сюди?

Я знав, що сьогодні вже не побачу її й що взагалі мої бажання бачитися з нею, бувати задля неї в монастирі, є безглуздий замір, з яким я вриваюся в зовсім чужий, тісно замкнений колом своїх особливих умов життя і суворих статутів світ, — і серце моє занило від туги. Постояв, прислухався до нічної тиші, що спочивала над монастирем, і поплентався попри тихі келії до гостинниці. Повечеряв і вийшов на терасу.

В небі стояв високий місяць і заливав сріблом білі старовинні мури. Обгорнений сонною дрімотою, спав старий, повитий густою п'яною монастирський сад і точив у повітря п'яний аромат нічних квітів.

Я сидів, п'янів від пахощів і думав про неї, про чарівну діву, що десь тут, зовсім близько від мене, серед цієї тиші, в одній із цих скромних білих келій думає перед сном останню думу сьогоднішнього дня, можливо дивиться так само, як і я, на високий місяць, слухає тої самої тиші, до якої прислухуюсь і я, дихає одним повітрям зо мною.

Один за одним погасали в монастирських вікнах світла, поволі завмирали окремі звуки і стихло все. Монастир заснув.

В чуткому повітрі жорстко поскрипували на луках деркачі та іноді жалібно десь над річкою квила сова. В цій сонній мрійній казці вставав передо мною її чудовий образ і молитовно в думках посилав я їй гарячі бажання тихих безтурботних снів...

Вже заспівали другі півні і холодом упала роса на землю, коли я підвівся і пішов спати.

*

Прокинувся пізно. Служба вже скінчилася й богомольці виходили з церкви.

Я швидко напився монастирського чаю з пісними булочками і запашною сметанкою і вийшов на подвір'я.

Куди? Хіба я знаю, куди! Туди, де можу її побачити. А де?

Обійшов подвір'я, сад, пасіку, ферму, оранжерію, ліс, але ніде не зустрів її.

Де ж вона?

Вийшов із брами до річки і пішов понад кручею. І тут побачив її. Стояла під деревами й задумливо дивилася в сизо-фіолетову далечінь, в якій мерехтіло й коливалося на сонці сліпуче мереживо далекого марива.

Я підійшов і привітався.

— Ось що значить людині з міста попасти в цей тихий спокійний закуток! Так заснув, що проспав навіть службу Божу.

— Так, я сьогодні не бачила добродія в церкві! — сказала вона. — Але мешканці міста приїзять до нас на для молитви, а більше для того, щоб відпочити на природі.

Ніжне тремтіння перебігло в моїй душі: вона помітила, що я не був у церкві. Вона помітила!

— Пізно, сестро, засидівся вчора, — проговорив я. — До других півнів просидів на терасі.

Вона повернулась і пішла здовж річки. Ідучи поруч із нею, я запитав:

— Давно сестра в монастирі?

— Третій рік.

— Третій рік! — протягнув я з сумом. — Уже третій рік! І вас не тягне звідси? Пробачте, що я так... І потім — може я заважаю вам своєю балаканиною?

— О, дуже прошу! Куди ж би мене могло тягнути звідси? — спитала вона.

— Куди? В життя, сестро!

— В життя? — перепитала вона й на якийсь

час задумалася. — Я свідомо йшла сюди в монастир. Зовсім свідомо, добре знаючи, що мене чекає тут. Я втекла сюди від життя — як же воно може тягнути мене до себе?

Помовчала й заговорила знову:

— В житті дуже багато брехні й жорстоко-сти. Я й утекла сюди від життя.

— Втекли від життя? — луною відгукнувся я.

— А скажіть, будь ласка, сестро... Вибачте — до цього часу не знаю, як звати вас.

— Сестра Людмила.

— Людмила? Гарне ім'я. Отож скажіть, сестро Людмילו, невже в житті так-таки нічого біль-ше нема, крім брехні й жорстокости? Є, прав-да, там такі жорстокі люди, як я, що для роз-ваги нищать невинних птахів і звірят, є ще багато інших, подібних до мене, але...

Вона всміхнулася.

— О, вже те, що ви називаєте свої розваги жорстокими, дає мені надію, що ви таки вреш-ті колись відмовитеся від них.

— Коли ви сильно забажаєте цього, — від-повів я і помітив, як вона здригнулася. — Отож про таких страшних людей, як я, сестро Люд-мילו. Скільки б нас не було на світі, а все ж ми не є більшістю. А коли б навіть і так. То треба ж комусь, людям із такою чутливою і ніжною душею, як ви, змагатися з ними, а не втікати за міцні монастирські мури.

Ми дійшли до невеликого монастирського скиту, що самотою стояв осторонь від мана-стиря, і зупинилися.

— Не будемо говорити про це, — сказала сестра Людмила. — Поперше тому, що я мушу вас тут залишити, а, подруге, щоб ви це знали, було багато різних причин, що привели мене сюди... Ви до вечора? — спитала вона.

— Думаю пробути до вечора.

— То побажаю вам відпочити в нас. Бувайте здорові!

І, повернувшись, вона зникла.

— «Було багато різних причин, що привели мене сюди», — пригадав я, ідучи назад. — Що ж це за таємничі „різні причини“?

Дійшов до того місця під осоками, де два дні тому побачив її в ріці, ліг на землю, розгорнув куці, крізь які дивився тоді, і глянув наділ.

Тихо, непорушно блискало в соняшному промінні чисте дзеркало річки і радісно, як і тоді, щебетали над ним ластівки.

Не знаю, чому, на душі в мене стало сумно і знову з'явилося нестримне бажання знайти її, дивитися в її очі, чути милу її розмову, ближче довідатися про її думки, чуття.

— Що це? — із здивуванням спитав я себе, боязко прислухуючись до того, що діялося в мені, і боячись знайти слово для його виразу.

Швидко встав на ноги і пішов до того місця, де залишив сестру Людмилу. Постояв коло тихого монастирського скита, вернувся, знову пішов назад, знову вернувся, обійшов сад, подвір'я, увесь монастир, вийшов на кручу, але ніде її не побачив.

Не знаходячи собі місця, пішов до гостиниці.

— Скажіть, сестрице, — запитав я послушницю, що принесла мені обід, — є тут у вас сестра Людмила?

— Сестра Людмила? — пильно подивилась вона на мене. — Є. А добродій може знає її з життя? Інтелігентна, високої освіти сестра...

— Високої освіти? — проговорив я за нею. — Ага, так, так! Знаю сестру Людмилу. Три роки вже тут у вас. А чи не скажете мені, що примусило її піти до монастиря?

— Щось скоїлося з нею в житті, от вона й пішла сюди. Ніхто з нас не знає, що то була за причина — вона нікому не розповідає про це... А багата була, іменита!

Того дня мені не довелося більше бачитися з сестрою Людмилою.

*

З того часу я почав бувати в монастирі щонеділі. Цілий тиждень був для мене тяжкою мукою, яку я терпеливо переносив, винагороджуючи себе за це щасливими хвилинами коротких зустрічей із сестрою Людмилою. Я буквально божеволів від туги за нею. Знав, що це безум, розумів, що не маю права порушувати спокій її тихого життя, але те, що тягло мене до неї, було багато разів сильніше за всі умови, що перешкодою ставали межі нею і мною.

Найтяжчі муки приносили мені довгі кошмарні ночі. Сон покинув мене. Пролежуючи довгими годинами в ліжку, я тягнувся чуттям до неї і без ліку повторював дороге мені ім'я:

— Людмила!.. Людмила!..

А коли ставало надмірно тяжко, простягав руку до вази, брав звідти засохлі квіти, що одного разу якось сестра Людмила зірвала їх для мене в монастирському квітнику, бережно, як святиню, підносив до вуст, нюхав їх мертвий висохлий запах і покривав божевільними поцілунками.

Зате в суботу чи напередодні свят, коли переступав поріг монастирської брами, зовсім оживав. Усе в монастирі, до найдрібніших річей, кожна найменша подробиця всього оточення, серед якого жила сестра Людмила — церква, де молилася, келія, де жила, повітря, яким дихала, сад, річка, круча, осоки, скит, ліс, навіть небо, що широким шатром висіло над монастирем, навіть вітрець, що тихо шепотів у верховітті монастирських дерев — усе це, як сфера, що стояла довкола неї, кожним найдрібнішим атомом нагадувало про її безпосередню близькість і примушувало моє серце битися в грудях частіш, мою кров кружляти в жилах жвавіш і гарячіш.

Зустрічі з сестрою Людмилою були короткі. В тих небагатьох словах, що ними ми обмінювалися, не було найменшого натяку на наші відносини. Ми говорили про речі сторонні, що ніякого відношення до нас не мали особисто.

Але з деякого часу сестра Людмила почала помічати, що я буваю в монастирі виключно задля неї, і якось одного разу сказала:

— Ви знаєте, я часто молюся за вас і прощу небесні сили оберекти вас від гріха.

— Моліться, моліться, сестро Людмילו. Я дуже грішний. І про мою гріховність може ніхто так добре не знає, як ви.

Вона швидко подивилась на мене і з тривогою в голосі запитала:

— Думаю, що це не стоїть ні в якому зв'язку з нашими відносинами?

— Про них саме я й кажу, сестро Людмילו. Вона здригнулася. Низько нахилила голову і тихо сказала:

— Ви повинні знайти в собі силу перемогти все те, що могло б невідповідно відбитися на наших відносинах.

Я раптом зупинився, — ми йшли тоді понад річкою, — пильно подивився на неї і запитав:

— А коли я не маю тієї сили?

— В такому разі... — почала вона, але зблідла й замовкла.

Сил тих у мене вже справді не вистачало. Я близько підійшов до неї і, хвилюючись, гаряче заговорив:

— Сестро Людмילו! Якось ви говорили мені, що в житті нема любови. То ось же знайте, що життя її має, і я, що прийшов до вас від

життя, приніс її вам із собою. Від нас, сестро Людмилу, від нас самих, і ні від кого більше, залежить творити любов у житті, і від цієї любови не сміємо ми ні втікати, ні ховатися. Я приніс вам любов, велику, палку, щиру любов, і від вас, сестро, залежить прийняти її і випити з чаші щастя, як від вас також залежить відмовитися від неї і втопити мене й себе в морі зневіри і гризот. Коли ви покликані до любови — любіть. Коли ви сміливі й можете просто подивитися в очі життю — дивіться і дайте щастя собі й другому...

Вона з жахом хитнулась від мене.

— Ах, Боже!.. Ви забуваєте, з ким говорите!
Я — черниця!

— Ви для мене людина, жінка, яку я кохаю — нічого більше. І ніхто тому не винен, що життя, до якого ми належимо, так дивно звело нас...

Вона схопила руками голову й швидко відійшла від мене. Але раптом зупинилася, рвучко повернувшись до мене і голосом, повним благанням, проговорила:

— Я прошу вас — залишіть мене. Я молю вас — не порушуйте мого спокою і шукайте собі щастя в житті, а не тут. Я благаю вас...

— Ні! — скрикнув я, повний розпуки. — Ви хочете, щоб я повісився перед дверима вашої келії і щоб усе життя перед вашими очима стояв докір заподіяної вами смерті?

— Ах, Боже! — простогнала вона з болем у голосі. — Чого ж ви хочете від мене?

Я близько підійшов до неї, міцно стиснув її маленьку руку і, пильно дивлячись у її очі, сказав:

— Чого, Людмило? Чути ваш голос, чути ваше дихання, бачити ваші очі, вдихати запах вашого тіла, яке я бачив, коли ви купалися в річці того дня, як уперше зустрівся з вами...

Вона хитнулася вбік, заломила руки, схилила голову і, повернувшись, швидко пішла. Зупинилась на мить, знову заломила руки так сильно, що я почув, як хруснули її маленькі пальці, і, не озираючись, пішла далі в напрямі тихого безлюдного скита.

Я кинувся до неї, наздогнав і через плече закликав:

— Людмило!

Вона здригнулась і пішла ще швидше.

— Людмило, одно слово! Благаю всім святим на світі — ще одно слово!

Вона переступила поріг скита і зупинилась, не повертаючись до мене.

— Людмило, зрозумій, що я кохаю тебе! Кохаю палко, до божевілля, як ніколи нікого в житті не кохав і не покохаю.

Плечі її здригнулися.

— Людмило, зрозумій і...

— Ні, ні, — заговорила вона швидко, — цього

ніколи не буде! Не може бути! І я прошу вас, молю, благаю... Я навколішки готова стати перед вами — залишіть мене: Я все життя своє благодію за вас небесні сили, я посвячу себе одній молитві за вас, але молю, прошу вас — залиште мене... Залиште... Я дала зарік бути черницею і хочу залишитися нею до кінця.

Ми мовчали. Груди мої ломив одчай. Один момент у мене було гураганне бажання схопити її на руки і з цією дорогоцінною ношею чим-дуж тікати світ за очі.

Але я подивився на неї, відчув кам'яну твердість її постанови, і серце моє раптом застогнало від страшного болю, розпуки, безнадійності і чорної туги. Шалений вихор мого голодного чуття враз налетів на кам'яну, як скеля, її упертість, зойкнув і розсипався в порох.

Ми стояли одне проти одного посеред невеличкої келії з великим кивотом коло стіни і мовчали. Було тихо. Десь об стелю билася і докучливо бубоніла велика муха.

— Ви обіцяєте мені ніколи більше не шукати мене? — нарешті тихо спитала вона.

Прибитим голосом я відповів:

— Але раніш прошу вас також щось пообіцяти мені.

Вона мовчала. Як ніжний цвіт перед страшним вихором, що ось-ось наскочить на нього,

зімне і знищить, стояла тихо й напружено чекала.

— Один поцілунок Христової нареченої, поцілунок сестри, поцілунок чистих уст непорочної діви — один він залікує болючі рани того, хто не своєю волею, а волею того, кому все підвладне на світі, так нещасливо зустрів тебе на своїй життєвій дорозі. Один поцілунок Христової нареченої — і я піду звідси, піду, не озираючись, обіцяючи ніколи не бувати тут і не нагадувати про своє існування... — гаряче, в запалі якогось дикого безуму сказав я.

— Нащо? Ви хочете піти звідси з трофеями? — запитала вона.

— Ах, не питай, для чого! Але ти кохаєш мене, Людмило, я це бачу й знаю — і в ім'я цього кохання ти зробиш те, про що я тебе прошу.

Вона мовчки стояла. Тонкі вуста її були міцно стиснені. На блідому обличчі сестри Людмили були видні сліди страшної внутрішньої боротьби.

— Людмило! — скрикнув я.

Уста її раптом здригнулися і глухий здушений біль нечутним криком вирвався з її грудей. Що вона сказала — я не чув, але, глянувши на неї, зрозумів усе. Вона непорушно стояла, закам'янівши на місці, мов статуя, з безсило спущеними здовж тіла руками, з упалими на очі повіками, з виразом тихої покори

на чудовому неземному обличчі.

Мені пригадалося в ту хвилину її оповідання про зустріч минулої зими на льоду з вовчицею, і я чомусь уявив собі, що тоді вона напевне була такою самою, якою я тепер її бачив перед своїми очима.

Дика радість мисливця бурхливою хвилею щастя вдарила мені в груди. Як голодний звір на здобич, кинувся я до неї і...

* * *

Грицай раптом урвав своє оповідання і почав сумно дивитися на вогнище.

— Ну, й що? — майже в один голос запитали ми всі.

Він глибоко зідхнув, заклав руки за голову й ліг.

— І нічого більше.

— Як то нічого? — здивувались ми.

— Нічого. Бо на цьому, панове, я прокинувся зо сну. Це був сон, дороги мої, що приснився мені, коли одного разу якось, підчас колишніх моїх мисливських блукань на Чернігівщині, мені довелося заночувати в жіночому монастирі.

— Чорт би вас узяв зовсім із вашими снами і вашими оповіданнями! — сердито обізвався поручник Міхновський. — Теж іще знайшли що оповідати!

Всі мовчали. В непроглядній нічній темряві на другому боці річки, серед мертвої тиші луків, м'яко пітькали перепели.

ЗАМЕТІЛЬ

За вікнами — хуртовина. Густі хмари снігу налітають із темряви на морозні шиби і, розбиваючись, спадають із сухим шарудінням по шорсткій холодній їх поверхні. У комині раз-у-раз завиває жалібно вітер, а в гаряче напаленій хаті у нас затишно, і приємний Палієнків голос своїми модуляціями вводить нас у царство бурхливої казки, якій на ім'я — наше минуле. Заворожені його оповіданнями, ми поринаємо в цю фантастичну казку.

*

Ех, тяжкі то були часи для нас! — оповідає Палієнко. — Як ми могли перемагати всі труднощі переходів, серед морозів і хуртовин, у безнастанних боях із ворогом — про те тільки сам Бог святий знає. То був марш одчаю, розпачі, марш небувалий в історії світових війн, неможливий ні з погляду воєнних приписів, ні здорового людського розуму. Тільки безмежна любов до рідного краю та сліпа віра в успіх святого діла давали нам тоді сили й спонукували нас на героїчні чини.

По повторамісячній захвалій партизанці у во-

рожому запіллі опинились ми нарешті на Уманщині. Денікінці, яким ми зайшли ззаду, відразу здригнулися, переплуталися і відділ за відділом почали панічно втікати на Одесу. Ми вскочили в смугу, що повстала між ними і червоними, і, йдучи по п'ятах добровольців, почали нищити одну їх частину за другою.

Боїв із червоними ми в той час старанно уникали. Нам потрібна була воєнна здобич, і ми відбивали її від денікінців, щоб хоч трохи одягнутися, взути себе й озброїться. Не забуваймо, що з-під Любара ми пустилися в Зимовий Похід майже зовсім голі, босі, без зброї, набоїв, провіанту і коней. Нашій армії потрібно було зберігати свої сили на потім, і наша команда весь час у своїх наказах нагадувала нам про це.

Але ось у середині січня, коли вже стало видно, що Денікін зовсім розбитий, команда нашої армії залишила червоним добивати добровольців, а нам видала наказ посуватися обережно здовж фронту, щоб оминути большевиків і вийти їм у запілля. Посуватися треба було швидко і непомітно. Свої переходи ми відбували головно вночі і дбало замітали за собою всі наші сліди.

Однієї такої ночі, у страшну заметіль, ми розмістилися в якомусь селі на відпочинок по довгому і тяжкому марші. Не встигли розташуватися, як мене закликали до команди нашої кінної сотні. Хата, де містилася команда, була поруч, у сусідньому подвір'ї.

Я ввійшов у сіни команди, обстукав сніг з чобіт і, намацавши рукою клямку в темряві, відчинив двері.

Разом із приємним теплом гаряче напаленої хати в обличчя мені пахнув сильний дух кожуха і густого диму міцного бакуну. Просто напроти дверей, низько схиливши голову над розгорненою на столі мапою, ледве освітленою двома затканими в пляшки свічками, стояв наш сотник Нестеренко. По один і по другий бік від нього сиділи на лавах сотенні старшини, а збоку, коло вістових, стояв, витягнувшись, стрункий молодий козак нашої сотні Шишка.

Я ввійшов, швидко причинив за собою двері і став поруч із Шишкою.

Сотник глипнув на мене.

— Ага! — сказав коротко і знову нахилився до мапи. — Зараз.

Поводивши по ній трохи пальцем, він нарешті випростався і пильно подивився на мене з Шишкою.

— Така справа, хлопці. Тільки-но вернулася наша стежа і доповіла, що спереду нас, у тому напрямі, куди ми йдемо, якийсь ворог, посуваючись збоку, зайняв сусіднє село і розташувався там на ночівля. Зараз поїдете обидва до 2-ої сотні, що стоїть тепер у Попелівці, і попередите її, що між нами і нею вдерся ворог. Поїдете обходом довкола ворожого села. Ти, — подивився сотник на мене, — поїдеш лісом ліворуч від села, а Шишка — пра-

воруч. Дорогою, об'їжджаючи село, постарайтеся, коли це можливо, розвідати докладно, хто той ворог і які його сили. Зрозуміли?

— Так, пане сотнику! — в один голос відповіли ми обидва.

Сотник додав до цього, що саме ми маємо переказати начальникові 2-ої сотні, пояснив, як їхати і де роз'їхатися, сказав нам гасло і заявив, що на відповідь команди 2-ої сотні чекатиме до 12-ої години вночі.

— Ну, з Богом!

Ми брязнули острогами, повернулись і швидко вийшли.

Ледве відчинили ми двері з сіней на подвір'я, як вітер кинув нам під ноги хмару снігу з хати, закрутив її і поніс білою курявою по гребеню високої кучугури. На дворі страшенно мело.

— Значить, не доведеться, до лихої матері, і цієї ночі виспатися! — незадоволено буркнув Шипка.

Ступаючи в пухкому снігу, я підняв голову і подивився на верх високого голого дерева, яке з голодним ревом розкидав у всі боки вітер. І помітив, що віяло саме з того боку, куди нам треба було їхати.

— „Хм, не дуже приємна прогулянка!“ — подумав я, прийшов на подвір'я, де був на постої з товаришами, і повернув до повітки.

Коло драбини стояли в ряд наші коні, смікали сіно і задумливо його хрумали міцними зубами.

— Ну, буланый, збирайся! — сказав я, входячи під повітку.

Буланый почув мій голос, перестав їсти і, пильно вслухуючись, повернув до мене голову.

— Чого задумався? Ідемо, кажу.

Кінь ніби зрозумів мої слова, тяжко зідхнув і, коли я підійшов до драбини, щоб відв'язати його, дружньо поклав мені на плече голову.

Я поплескав його по шиї, загнуждав і вивів на подвір'я.

— Почекай трохи! — сказав, лишаючи буланого коло дверей хати.

Мені треба було зайти туди, щоб узяти свій карабін і попередити товаришів.

Козак Чапля, що лежав на полу, вкритий із головою кожухом, почув, що я їду, висунув голову і проговорив:

— Ну, значить, опівночі робота буде, хлопці! Лягаймо швидше і висипляймося! Часу до дванадцятої ще досить.

Я повісив карабін на плече, закурив цигарку і вийшов із хати.

Буланый стояв коло дверей і чекав на мене. А на вулиці за ворітьми, сидячи вже на коні, нетерпеливився Шишка:

— Ну, чи довго ти там чухатися будеш?

— Чекай, не рвися так! — відповів я гарячому Шишці. — Встигеш іще вітру нанюхатися!

Не кваплячись, вивів я буланого на вулицю, підтягнув попругу в сідлі, вставив ногу в стремено і скочив на коня.

Поскакали.

Поки їхали селом, було сяк-так. Але коли виїхали в поле, все закрутилося перед нашими очима. Навколо кипів величезний розбурханий океан сліпого мороку. Що робилося в тому океані — нічого не можна було розпізнати навіть на віддаль двох кроків.

— Ну, й погодка! — завважив Шишка, їдучи поруч зо мною. — В таку погоду, кажуть, чорти женяться.

Я насунув шапку на голову.

Дороги не було видно. Пізнавали ми її тільки по стовбурах верб, що привидами виринали з пітьми та дико гуділи над нашими головами. Коні ступали по коліна в снігу.

Я мовчав і пильно дивився на холодну безвість. У серце мені закрадалася непевність — чи виконаємо ми з Шишкою доручене нам завдання?

А вітер свистів навколо і з якоюсь відьомською несамовитістю гнав нам просто в очі одну хмару снігу за другою. Часами здавалося, що хтось кричить із пітьми. Іноді то я, то Шишка раптом натягали повіді і зупинялися: очам нашим ввижалося, немов би хтось біжить дорогою нам назустріч.

Усе це була омана. Нікому в таку ніч, навіть голодному вовкові, не прийшло б до голови показатися серед чистого поля.

Ми поволі посувалися наперед.

Але ось перед нами щось зачорніло. Ми зупинилися і стали пильно вглядатися. Нарешті розпізнали: це був ліс.

— Чи не той, де ми маємо роз'їхатися? — запитав Шишка.

Під'їхали.

— Той! — із певністю ствердив він.

Справді, дороги тут розбігалися. Одна провадила просто в ліс — цією дорогою мав їхати я, друга повертала попри ліс праворуч.

— Ну, бувай здоровий! — весело крикнув до мене Шишка. — Годин за дві зустрінемося. Щасти, Боже.

І повернув коня. Але пригадав собі щось, зупинився і через плече крикнув:

— Їдь просто на Попелівку. До села можеш не заїжджати. Я сам про все розвідаю. Чуєш? І, крутнувши коня, пропав серед темряви.

Я в'їхав у ліс. Навколо гуділо. Сніг мерехтів перед очима, але вітер не палив уже з такою силою обличчя, як серед поля.

Посувався я поволі. Але цікаво: думав у цей час я не про власну обережність, а про те, щоб там чогось не трапилося з Шишкою. Він дуже зухвалий, і ця зухвалість може наразити його на лихо. А шкода буде хлопця: перший рубака і заводіяка в сотні.

Кінь обережно ступав у снігу. Я пильно вглядався наперед себе.

Десь дуже недалеко мало бути село. Сотник говорив, що лісом треба було їхати до села верстви з повтори.

Раптом десь спереду завив пес.

Я зупинив коня, вслухався і це виття нагна-

до на мене моторошний страх за того безголового Шишку.

А може це вовк? Хоч би навіть і так, я мусів був звернути з дороги. Село близько і крутитися під ним було зовсім нерозумно.

Я в'їхав у лісову гущавину ліворуч від дороги. Буланому це не подобалося: він усе намагався повернути назад, на дорогу, але я дав йому остроги в боки.

Що далі я від'їжджав від дороги, ставало все затишніше. Тільки вгорі, у верховітті, вітер своїм свистом давав знати, що буря на просторі шаліє.

Я їхав, чіплявся за віти, зупинявся, вслухувався і знову їхав далі. По-за гудінням дерев і свистом вітру не чути було ні звуку.

— „Чи не занадто далекий об'їзд я роблю?“ — подумав я, постояв і повернув буланого круто вправо.

Їхав тепер я дуже обережно. Проїду кроків із десять і стану. Проїду знову трохи і стану, вслухуючись.

Раптом наїхав на якусь темну будівлю. Це не була хата. Була то або клуня, або якась шопи.

Я швидко повернув буланого назад, від'їхав углиб лісу і зупинився. Подумав, оглянувся навколо і зіскочив з коня.

— Ну, буланий, відпочни собі тут трохи! — сказав коневі, підвів його до дерева і прив'язав.

Потім зняв із плечей карабін, повісив його

на сук, відчепив шаблю, остроги з чобіт і сховав усе це під сідлом.

Здається, все вже.

Заліз рукою до кишені кожуха, намацав там револьвер, поплескав буланого по шиї і, ступаючи по коліна в снігу, пішов.

Ось тільки б не зблудити, як буду назад вертатися. Тут старий розлогий дуб, там далі чотири сосни, ось за соснами густий молодняк, а тут трохи далі за молодняком і шопа.

Я кілька разів оглянувся навколо і почав пробиратися серед молодняка до шопи.

Так, це була справді шопа. Я обмацав руками її плетені боки, обійшов і визирнув із-за рогу.

Села не було видно. Але чулося в повітрі, що воно близько. Пішов далі.

Навколо гуділи дерева, виринула з пітьми нова шопа, за нею був пліт.

Переліз через нього. Низькі розчепірені верби, знову пліт, а ось трохи далі за ним немов і хата.

Так — це була хата.

Я постояв якусь хвилинку, вслухався і обережно підійшов до вікна.

Темно.

Треба постукати. Але хто може знати, чи в хаті самі тільки господарі?

А може почекаати, доки не вийде хтось на двір? Хм, та так можна простояти і до самого ранку!

Стояв і думав. З хати здував вітер сніг, кру-

тив його перед моїми очима і кидав мені під ноги. Призьб не було видно — їх понакривало кучугурами. Навколо темно. Тільки з глибини села, крізь густе мереживо снігу, пробивалося якесь таємниче світло. То був певне якийсь штаб, або...

— Гей, а хто там? — несподівано почув я за собою оклик по-московськи.

Здригнувся і, сильно стиснувши в кишені держак револьвера, озирнувся.

Нікого не було видно.

— Хто, питаю, по-під вікнами там ходить? — знову озвався той самий голос з-під повітки.

Я пильно вглянувся туди. Нічого, крім чорної темряви, не побачив. Тільки вухо моє вловило зовсім виразно, як під тією самою повіткою пирснув кінь.

Намагаючись надати голосові якнайбільшого спокою, я відповів:

— Свої.

— Хто свої?

— Ну, свій, тутешній. Жінку хвору маю, на тиф заслабла. Прийшов до сусіда довідатися, чи не має часом якихось ліків на гарячку.

— До сусіда? — посміхнувся голос. — До якого сусіда? Та ж у цій хаті давно повимирали всі! Не знав бідака? Стій! Ні з місця! Руки догори!

І я почув, як під повіткою один за одним закладали рушничні замки.

— «Втьопався»! — подумав я і відчув, як по

плечах мені перебіг холодок.

Тікати за хату не було вже як. Поки я сховався б, мене прошили б кулі з-під повітки.

Я вихопив із кишені револьвер і, ховаючи його в рукав, підняв обидві руки догори.

З повітки, тримаючи рушниці наготові, вийшло три постаті.

— Ступай сюди! — скомандував суворо голос.

— „Ну з трьома я ще раду собі якось дам!“ — подумав я зухвало. — „Аби тільки там, під повіткою, ще кількох не було!“

І з піднятими догори руками обережно, не хапаючись, ступив кілька кроків наперед.

Таємничі постаті підступили до мене. Два стали з боків, а третій, повісивши рушницю собі на плече, підійшов близько до мене, глянув мені в очі і почав своїми руками нишпорити мені по кишенях. На кашкеті його я вирізно розпізнав офіцерську царську кокарду.

— „Ага, денікінці, значить!“ — подумав і обережно оглянувся, міряючи очима віддаль між тим місцем, де був, і рогом хати.

Офіцер помітив мій рух.

— Нєт, галубчик, не вдерьошь! — сказав він і через плече скомандував салдатам: — Відвести до штабу!

— Можна спустити руки? — невинно спитав я.

— Можеш! — дозволив офіцер і відвернувся.

Я швидко сховав руки до кишені кожущка, витрусив револьвер із рукава і в той момент,

коли салдати повернулися, щоб конвоювати мене, миттю відскочив назад, стрілив спершу в одного, потім у другого і пустився бігти поза хату. В цей момент нещастю моєму хотілося, щоб я спіткнувся об якусь колоду, що лежала присипана снігом. Я впав і випустив із руки револьвер. Миттю схопився на ноги, щоб бігти далі, але було вже запізно. Щось ударило мене в плечі з такою силою, що з очей моїх посипалися іскри, і раптом кілька людей скочило до мене і почало скручувати мені назад руки.

— „Ну, значить, край! Так, видно вже, на роду мені написано!“ — гірко подумав і, не боронячись, віддав себе в руки напасників.

— Ах, ти ж сволочь большевіцкая! — з люттю прошипів перед моїм обличчям офіцер, розмахнувся і що-сили вдарив мене в лице.

Я хитнувся набік, але не впав.

— Жінка, бач, у нього хвора! Ліків йому треба! Ось ми тобі дамо зараз ліків, стерва ти поганая! — шипів офіцер, ударив мене ще раз і крикнув до салдатів: — До штабу шпіона!

Мене повели.

Дорогою я бачив, як один із салдатів, в яких я стріляв, лежав непорушно в снігу, а другий, тримаючись обома руками за живіт, галасував на все подвір'я. Навколо, перелякані моїми стрілами, вибігали з хат денікінці.

Я не помилився: в хаті, де світилося, був штаб.

Мене ввели в сіни, відчинили двері й уда-

ром кольби в потилицю вкинули до хати.

В освітленій свічками чистенькій горничці, по-під довгим рядом ікон, сиділо при столі кілька офіцерів із золотими погонами. Вони миттю повернули голови до дверей і почали зацікавлено мене оглядати.

— Шпіона привели! — відрепортував старший команди, підходячи до столу. — Прислати його до штабу наказав ротмістр Новицький. Шпion, утікаючи, вбив із револьвера рядового Анісімова і тяжко поранив унтер-офіцера Галактіонова.

Мене підвели до столу.

— Ти хто? — вдивляючись у мене, сухо запитав офіцер у широких полковницьких погонах.

Я подумав і, свідомий того, що ніщо вже на світі тепер не врятує мене від розстрілу, голосно відповів:

— Козак української армії, що не сьогодні, то завтра всіх вас переловить, щоб не вешталася по нашій землі і не шукали тут того, чого не згубили.

— Малчать! — грізно крикнув полковник і стукнув кулаком об стіл. — Спрашиваю, якої ти частини і як попав сюди?

Я зухвало відповів:

— Частину свою я назвав уже, а щодо другого, то не ви мене, а я вас запитати маю, яким правом ви тут волочитеся по нашій землі?

Полковник блиснув очима і, дивлячись поза мною на старшого конвою, наказав:

— Самоваров, навчи його, як треба відповідати!

Самоваров відтягнув мене назад, повернувшись до себе і що-сили вдарив мене великим жилавим кулаком у лице.

Полковник запитав знову:

— Ну, будешь атвечать?

Я мовчав.

— Спрашіваяу в паследній раз — будешь атвечать?

— «Треба скоріше покінчити з усім цим!» — подумав я і, дивлячись в очі полковникові, відповів:

— Опріч того, що ви вже почули, нічого більше від мене не довідаєтесь. Ваші діди сажали наших дідів на палі, вибікали їм очі, тягнули з них жили. Можете й ви тепер робити те саме зо мною, але попереджаю — за день-два ви відповісте за це.

Полковник якось болісно скривився і, вдаючи, що не слухає мене, нахилився до групи офіцерів і про щось запитав їх. Вони один за другим закивали йому головами.

— Самоваров! — скомандував полковник. — Вивести і трохи просвіжити.

— Слухаю! — швидко відсалютував рукою Самоваров, повернувшись до мене і скомандував: — Виходь!

У цьому наказі відчув я коротенький, але зовсім чомусь не страшний мені зміст того, на

що я був приготований. І дивно: він не тільки не злякав мене, а навіть викликав на моїх вустах легку посмішку.

— „Просвіжити! — подумав я. — Що за дивний вираз: «просвіжити»?

Самоваров зміряв мене очима з голови до ніг.

— Е, та його просити ще треба! — негарно всміхнувся він, вхопив мене за комір і швидко повернув до дверей. — Марш!

Два салдати миттю підхопили мене під руки і повели в сіни.

— Вивести на двір і зачекати! — наказав Самоваров і відчинив двері з сіней до господарської половини. — Гей, хазяїн, іди-но сюди!

— Іду! — озвався звідти голос.

Мене вивели на подвір'я і зупинилися, чекаючи на Самоварова.

Я оглянувся на всякий випадок навколо себе, хоч найменшої надії на втечу не було, бо з обох боків мене міцно тримали за руки.

Раптом сильне занепокоєння обхопило мене. Мені здавалося, що я мусив був щось зробити перш, ніж перейти в небуття, але що саме — не міг собі пригадати. Останнім зусиллям розуму я намагався збагнути те щось і ніяк не міг. І це мене дуже мучило, бо мені здавалося, що те щось було незвичайно важною річчю.

Нарешті пригадав собі: це був мій буланний. Перед моїми очима встав засипаний снігом ліс із чотирма соснами і дубом, коло яких я

прив'язав його. Мені до нестями стало шкода мого вірного товариша, що не один раз чесно послужив мені, виносячи з різних небезпек. Прощай, буланій! Коли б знав, що так станеться, не припинав би тебе до дерева. Велику кривду заподіяв я тобі, коню дорогий, але що зробиш... Вибач!

Друга думка була про Шишку. Де він? Чи так само, як і я, попався в лапи цим замурзаним харцизам, чи вже довідався про все, що треба, і давно доповів про ворога начальникові другої сотні? Часу минуло стільки, що він міг уже бути в Попелівці.

Самоваров про щось поговорив у сінях із господарем і разом із ним вийшов на подвір'я.

— До комори не можу, — сказав голосно господар, ідучи подвір'ям. — Хіба що до возовні?

І, проходячи попри мене, близько зазирнув мені в очі.

— „Що вони збираються робити зо мною?“ — занепокоєно подумав я.

— Ось тут, масте! — сказав господар, відчиняючи ворота возовні. — Тільки щоб без свічок — двір мені спалите.

— Добре, добре! — заспокоїв його Самоваров. — Світити не будемо.

І крикнув до салдатів:

— Ведіть сюди того лобуза!

— „Ага! — догадався я. — Перед розстрілом будуть сікти шомполами, щоб витягнути з мене відомості про наші сили.“

— «Ну-ну! — всміхнувсь я. — Побачимо, чи вдасться!»

Але я помилився.

— Мотузи маєш? — спитав Самоваров у салдатів і повернувся до мене. — Ну, молодець, скидай з себе кожух, шапку, чоботи... Та швидше, бо як почнемо ми допомагати тобі, то не позбираєш кісток до купи. Ну?

Перш, ніж я отямився, з мене стягли вже кожух і скинули шапку.

— Чоботи стягай! — скомандував мені Самоваров.

Я не рухався.

— Хе, та він тут, бачу, не такий прудкий, як там у хаті був! — поглузував Самоваров і несподіваним ударом кулака в груди збив мене з ніг. — Оглух чи що?

Салдати кинулися до мене, стягли з моїх ніг чоботи і зв'язали мені мотузами руки й ноги.

— Ну ось, полежи собі тут у холодку трохи та пригадай усе те, про що тебе полковник питав. А як пригадаєш, закрич — ми тебе до хати попросимо, — сказав Самоваров. — Ванька, добре там зв'язав його? Ну, ходім, ребята!

Почали виходити.

— Почекайте! Я тут під возом тільки сокиру візьму, — заговорив господар. — Треба дров нарубати.

І він швидко підійшов до воза, коло якого я

лежав, нахилився і раптом тихо шепнув мені на вухо:

— Тримайся, хлопче! Якось то воно буде,

І, взявши сокиру, вийшов слідом за салдатами на подвір'я.

— Що це за пташок? — почув я його голос, коли ворота возовні замкнулися. — Злодій чи харцизяка якийсь?

— Шпіон! — відповів йому хтось із денікінців, і голоси на подвір'ї стихли.

— «Ну, справа зовсім погана! — подумав я, увесь скоцюрбившись від холоду і відчуваючи, як зимно мерзлої землі, на якій я лежав, почало входити в моє тіло. — Тут довго не вилежиш!»

І жах холодними дрижаками перебіг по мені.

Але пригадав собі господареві слова, і якась невиразна надія на визволення теплими струмками почала гріти мою душу.

Я ввесь скулився і став обхукувати себе ротом. Це мало допомагало. Тоді я почав перевертатися з боку на бік і ворухити всіма частинами тіла. Мотузи, якими я був зв'язаний, вгрузали мені в тіло і з кожним рухом спричинювали біль. Але що ж зробиш! „Тримайся, хлопче!“ — пригадав я господарів шепіт і гірко всміхнувся. — А як довго? Доки не задубію тут на морозі? Та й хто може допомогти мені?“

А холод проймав мене все більше і почав уже трясти всім моїм тілом.

— Тримайся! — знову всміхнувся я гірко.

І знову полинув думками до Шишки, вслухуючися в мертву тишу навколо. Ось цей може спасти мене! Тільки б якось протриматися довше! А протримайся, коли тут уже холодить тебе смерть!..

Хвилини минали, видаючись мені вічністю.

Але ось я почув, як щось зашаруділо збоку, і весь перетворився в слух.

Хтось ліз до возовні з протилежного від подвір'я боку. Я підняв голову з землі і затримав віддих у грудях.

Дрібно ступаючи, щось обійшло обережно віз збоку і наблизилося до мене.

— Дядю, де ви? — почув я дитячий шепіт із темряви. — Слухайте! Дядю!

Я кашлянув.

До мене швидко підбіг малий хлопець, нахилився і тихо зашепотів на вухо:

— Дядю, мене татко післали до вас. Тут діра у плоті є. Тікайте.

І, намацавши своїми малими пальцями мої руки, почав сквапливо їх розв'язувати. Я став на коліна і, рухаючи руками, старався чим міг допомогти йому.

— А татко нічого з одежі не прислав? — запитав я шепотом.

— А ось тут свитка є стара, шапка і постолі. Ніяк не розв'яжу! — сказав він із досадою і, пригнувшись, почав рвати вузол зубами.

Нарешті з великим трудом він розв'язав мотуз. Я швидко розправив свої задубілі руки,

сів і замерзлими пальцями почав розв'язувати собі ноги. Хлопець старанно допомагав мені.

— Ви тікайте до лісу! — шепотів малий, стоячи навколішках коло мене. — Татко казали, що наші повстанці вислали верхівців до Попелівки і Тарасівки до ваших, щоб напали з обох боків на село. Тут скоро бій буде.

Я розв'язав ноги, обмотав їх моїми онучами, що валялися тут же біля мене, і взув постולי. Потім узяв із хлопцевих рук шапку, насунув на голову, швидко вбрав на себе свитку і підперезався мотузом.

— Татко знали, що ви козак, — шепотів малий. — Татко чули, кажуть, як ви з їхнім полковником розмовляли.

— Ну, хлопче, куди тікати? — нетерпляче запитав я.

Хлопець узяв мене за руку і повів за вози.

— Ось, лізьте! — показав мені діру в плоті.

— А нема з цього боку нікого з салдатів? — спитав я.

— Нема. Тут зараз садок наш, а далі Левкова левада, а там за левадою кладовище, а там і ліс. Скоро лізьте, бо вже йдуть, здається!

Я миттю викинув хлопця в діру і почав лізти сам. Щось зачепилося мені за комір, я з силою рванув його, пліт затріщав і я вискочив у сніг.

— Ну, де ти тут? — почув я голос позаду себе у возовні. — Добре нагрівся? Ходім до полковника, скучив за тобою.

Я відступив кілька кроків під плоту і кинувся бігти. Де була та Левкова левада, я не тямив. Біг, куди очі бачили, перелазячи через плоти і щоразу падаючи в сніг. Хати якось лишалися збоку мене.

Був уже далеко, як раптом почув іззаду за собою крики і кілька стрілів.

— Ну-ну, стріляйте собі на здоров'ячко! — всміхнувся і побіг іще швидше.

Одно, що непокоїло тепер мене, це був хлопець. Чи встиг він завчасу сховатися від тих денікінських харцизів?

І раптом почув іззаду за собою:

— Дядю, дядю! Не туди, вліво беріть!

Я миттю озирнувся і побачив у темряві далекі світла штабової хати. За мною, захекавши, біг у снігу хлопець.

— Ти тут? — здивовано запитав я. — Тікай додому, ховайся!

— Я боявся, що ви не потрапите до лісу, — відповів хлопець і, підбігши до мене, показав рукою в пільму. — Туди треба.

Я швидко вхопив малого за руку, і ми побігли разом. Мені до нестями було приємно: я мав товариша.

— Як звати тебе? — спитав я, міцно стискаючи на бігу хлоп'ячу руку.

— Богдан.

— Ти золотий хлопець, Богданку, і я ніколи не забуду того, що ти врятував мене від смерти. Ти і твій татко. Але ліпше було б, коли б ти не був зо мною. Все може статися.

— Ми зараз будемо на кладовищі, — сказав спокійно хлопець, — а тут за кладовищем і ліс. Я не боюся.

Справді, перед нами був паркан, за яким чорніли засипані снігом дерев'яні хрести.

— А могил не боїшся? — спитав я.

— З вами ні! — відповів Богданко і потягнув мене до фіртки. — Тепер зима і мерці не ходять по землі. Вони ходять уліті.

Спокій, з яким розповідав мені Богданко про мерців, передався мені, і я перестав бігти. Мені обійняло приємне почуття свободи. Правда, ворог був зовсім близько, і смерть могла підстерігати мене на кожному кроці, але біла тиша навколо, серед цього натовпу вкритих пухнати́м снігом христів, заспокоювала і відганяла всяку думку про небезпеку. Зараз за кладовищем був ліс. Хто знає, чи не той, де чекав на мене прив'язаний до дерева мій буланний? Зо мною був Богданко, а в темних безвістях ночі чулася близькість тих, хто мав відплатити ворогові за наругу, якої зазнав я у штабовій хаті й у страшній возовні.

Біг нагрів мене — мені навіть стало гаряче. У повітрі було повно нечутного ру, легких сніжинок.

Раптом я випростався на весь свій зріст: десь далеко на селі, полохаючи нічну тишу, з якоюсь несамовитою хапливістю, затарахкотів скоростріл.

Що це?

Не встиг він розсипатися першими своїми три-

вожливими звуками, як до нього прилучився другий.

— Це десь із боку Нопелівки,— витягнувши голову і боязко-вслухуючись, пояснив мені Богданко.

І в ту ж хвилину з цього боку, десь зовсім близько коло нас, гучно заклекотів третій скоростріл.

Ліс боязко стрепенувся і перестрашеною луною прокотив звуки в таємничу безвість.

І миттю по всьому селі залускали стріли.

Я стояв, ледве переводячи дух у грудях, слухав і не знав, що мені робити.

— Біжимо на село! — скрикнув Богданко.

Я вхопив його за руку, міцно стиснув її і притягнув хлопця до себе.

— Почекай!

А село аж захлискувалося від стрілів. Стріляли похапцем, безладно — і я знав, що це: то була паніка.

Раптом я здригнувся: десь недалеко гучним ревом голосів прокотилося по селу «Слава!»

— „Ех, коню мій любий, де ти?“ — подумав я і, не маючи сил стримувати своє радісне хвилювання, побіг між хрестами в той бік, звідки хвилину перед цим утікав.

Там спереду були свої. І там серед своїх я, бездомний вояк у поході, мав і спільне тепло домового вогнища, і спільну втіху, і спільні скорботи. Так заблукана бджола летить, проваджена життєвим інстинктом, до свого рою.

Раптом, добігши до вулиці, я побачив, як,

розбігаючись у всі боки, мов переполохані курчата перед яструбом, перелазячи через плоти і падаючи, почали втікати поодинокі людські постаті. Зігнуті, перестрашені, захекані, з єдиною думкою чим скоріше відбігти від небезпеки і десь сховатися. І слідом за ними з брязкотом зброї, тупотом коней і гарячою хапливістю проскакав відділ кіннотчиків.

Я схопив Богданка за руку і притиснувся плечима до хреста. Я добре знав, що цій страшній лаві не попадайся під руку: свої, чужі — все змете вона на своєму бігу.

Раптом перед нашими очима, виринувши із пільми і низько пригинаючись до землі, перебігла якась скоцюрблена людська постать.

Я покинув Богданка, скочив наперед і несамовито крикнув:

— Стій! Руки догори! Стріляю!

І побачив, як постать швидко кинула карабін у сніг і, зупинившись, перелякано підняла догори руки.

Як заяць, скочив я наперед, миттю схопив карабін з землі і, міцно стискаючи його в своїх руках, наставив проти втікача.

— Здаюсь, здаюсь! — прокричав перестрашений гоłos. — Не стреляй!

Обережно ступаючи, я підійшов до полоненого і заглянув йому в обличчя. І миттю відскочив назад: це був Самоваров.

Один момент було в мене непереможне бажання застрілити цю худобину. Адже ж він

ударив мене кілька разів і поклав мене голо-
го замерзати у возовні!

Але я стримав себе, швидко розв'язав мотуз,
яким був підперезаний, і крикнув:

— Богданку, йди сюди!

— Толька не стреляй, братец! — благав Са-
моваров. — Не стреляй!

— Простягни наперед руки! — скомандував
я і націлився в нього. — Богданку, візьми цей
мотуз, що он на снігу лежить, і зв'яжи йому
руки.

І коли Богданко зв'язав Самоварова, спустив
карабін і підійшов до нього.

— Ну, а тепер пізнаєш мене? — спитав,
близько заглядаючи йому в очі. — Хвилину
перед цим ти був би розстріляв мене, а тепер
твій власний карабін до моїх рук тебе при-
вів. Ну, і чи неправду я говорив, що ви всі в
наших руках будете?

І повернувся до Богданка.

— Богданку, візьми його за мотуз і веди до
хати, а а ззаду йтиму.

І ми всі троє рушили.

І ось тут, панове мої, я трохи життям своїм
не заплатив за те, що не послухався старого,
життям виробленого правила, яке говорить: со-
баці — собача смерть, а піддався спокусі при-
вести живого ворога до своєї команди.

Ми пішли городами. Богданко провадив нас
якось так, що ніде не треба було перелазити,
але коло садка його хати нам стрівся пліт,
якого обійти не було куди.

Богданко переліз, а Самоваров робив спроби перелізти із зв'язаними руками, але обривався і нарешті попросив мене:

— Та вже все одно тікати нема куди. Розв'яжи, брате, мене — я без зв'язаних рук дійду.

Тікати, справді, йому вже не було куди. На селі стояла тиша і тільки де-не-де на окраїнах його вибухали поодинокі стріли. То або відстрілювалися ті, кому ще вдалося добігти до краю села, або когось розстрілювали.

Я подумав, підійшов до Самарова і розв'язав йому руки.

— Лізь! — скомандував я.

Самоваров поліз на пліт, але в момент, коли вже перекидав ноги на другий бік, із блискавичною швидкістю вихопив із кишені revolver, повернувся до мене і стрілив.

Мені раптом запекло щось у грудях, в очах пішли круги й я, похитнувшись, упав сторчком у сніг. Дуже добре пригадую собі, що, падаючи, я чув, як затупотів коло мене кінь і як чийсь знайомий, Шишчин, мені здалося, голос крикнув люто:

— Ах, ти ж, денікінська пико!

Прийшов до себе я в хаті. Пам'ятаю добре, що, коли розкрив очі і повернув голову до столу, побачив коло нього нашого сотника Нестеренка і команданта 2-ї сотні, а перед ними кількох денікінських офіцерів, посеред яких стояв той полковник, що наказав Самоварову вивести мене до возовні. Збоку стояло кілька

козаків нашої сотні, а на краю полу, де я лежав, сидів наш фєршал Ємець і розмовляв із Шишкою.

Як тільки я повернув голову, фєршал нахилився до мене.

— Ну, як тобі — не болить? Не хвилюйся — все буде добре. Куля перейшла наскрізь і рана легка. Що, пити хочеш?

І коли він відійшов, до мене нахилився Шишка.

— Ех, і треба ж було тобі того! — з докором сказав він. — Але нічого — я віддячився за тебе. Лежить там на городі, як здохлий пес.

— А де Богданко? — спитав я.

— Богданко? Цей любий хлопець? Я зараз закличу його до тебе. Сидить там на другій половині і плаче за тобою.

Шишка вийшов. Але я не дочекався Богданка. Мені раптом стало гаряче і я впав у непритомність.

Коли б мене запитали тепер, що було тої ночі зо мною — я не знав би, що відповісти. Пам'ятаю, що весь час у хаті стояв якийсь рух, когось вводили і виводили, десь недалеко ніби час-до-часу стріляли. Мені мерещився весь час Самоваров, я біг кудись із Богданком, гнався за кимсь на коні, блукав у лісі і шукав свого буланого. Увесь час між цим усім на очі мені попадався Шишка та якась русьва дівчина на ім'я Дарка. Звідки взялася ця дівчина і чого вона хотіла від мене — не знаю. Але що б не робив я, вона постійно з'являла-

ся біля мене і в усьому мені перешкоджала.

Уже пізніше довідавсь я, що та непритомність і велика гарячка були в мене не одну ніч. Перележав я в ній два дні і тільки трохи покращало мені третього дня. Я почав щось їсти, довго спав, гарячка стала покидати мене. Зовсім добре я почув себе тільки на четвертий день.

Було дуже біло під стелею — десь, видно, на дворі випав свіжий сніг, коли до хати, де я лежав, увійшов господар. Подивився на мене, підійшов до полу і, схилившись, запитав:

— Ну, що, хлопче? Вже, бачу, сьогодні зовсім добре тобі.

Я вдячно подививсь на нього.

— Так добре, що навіть встати маю охоту.

— Ну-ну, прудкий який знайшовся! Вчора і позавчора не був такий. Але ж і набралися ми всі страху за тебе. Думали вже — край. Бідна Дарка, дочка моя, так набігалася коло тебе, що впала на лаву і он спить, мов забита.

— Дарка? — запитав я.

І, повернувши голову вбік, побачив на лаві русяву дівчину, що ввесь час, коли я був непритомний, ввижалася мені. То от хто була та Дарка?!

Хата видалася мені зовсім іншою, як та, що я її запам'ятав тої фатальної для мене ночі. Але я пізнав стіл, де сидів золотопогонний полковник, а пізніше сотник Нестеренко, і, повернувши голову до господаря, запитав:

— А де ж наші, батьку?

— Ваші? — перепитав він. — Ого, де вже ваші! Звідси не видно.

І розповів, що обидві наші сотні після бою пам'ятної ночі з денікінцями, в якому допомогли їм повстанці, виступили ранком у похід. Наші відбили від денікінців великий обоз і залишили його на селі, щоб громада поділила його. За це мало село заопікуватися мною. Адесь за місяць, казав сотник Нестеренко, наші знову будуть тут і заберуть мене з собою.

— Як голова? Не болить? — поцікавився господар і приклав свою долоню мені до чола. — Ну, слава Богу!

Потім сів коло мене і заговорив:

— Ну ж, і добре ваші тим харцизьякам віддячилися за тебе — нема що! Самих порубаних у бої тільки 52 чоловіки було. А що ранених тих — того й не лічив ніхто. Ловко вони ту нічну атаку зробили, що й казати! Чиста робота — люблю таку. А все завдяки тому вашому розвідчикові — Шишка, чи як він там у вас зветься? Геройський хлопець, що й казати!

Потім устав, перейшовся по хаті і раптом повернувся до мене.

— Слухай, що то ти все в гарячці про якогось буланого згадував? Буланий та буланий! Кінь у тебе буланий був, чи що?

Від згадки про буланого я аж здригнувся всім тілом.

— Слушайте, батьку, — і я благально про-

стягнув руку до мого добродія. — Сядьте тут, розповім вам щось.

І коли він сів, розповів йому всю історію, як попав сюди, як прив'язав коня і як той кінь уже четвертий день десь там стоїть, прив'язаний до дерева в лісі.

— Прошу вас, благаю, — захвилювався я, — пішліть когось до лісу, хай пошукає за моїм буланом. Де ж видано, щоб конячина, добрий товариш мій і приятель, десь у лісі на холоді без їжі чотири дні на припоні стояв! Коли б знав, що хтось за цей час знайшов його і забрав собі, велику подяку йому склав би, дарма, що той кінь такий дорогий мені. Ну, а якщо і досі стоїть іще? Прошу вас дуже, пішліть когось. А ні — я сам зараз встану й піду шукати.

Господар вислухав мене й усміхнувся.

— Чому мусиш так дуже просити, чудний ти хлопче? Ось зараз пішлю свого сина Івана — поїде й пошукає. Де ти лишив коня?

Я почав розповідати.

— Хм! — усміхнувся господар. — Дуб і чотири сосни, кажеш! Та тих сосен повен ліс у нас, хлопче! На всій Уманщині коней не стане, щоб поприпинати їх до кожної по одному. Ні, ти скажи мені, з якого боку села ті твої сосни?

— Зараз за шопою, батьку, — пояснив я.

— Ну, вже одна прикмета є! — сказав старий. — А чи не пригадуєш, як далеко та шопа від хати, де схопили тебе?

Я почав пригадувати собі.

— Ну, добре, більш-менш знаю вже. А за шопою далеко кінь у лісі?

Я знову докладно розповів йому про молодняк, про чотири сосни й про дуб.

— Будемо шукати. Я зараз посилаю туди Івана верхи. Шкода коня! — сказав господар, встаючи.

— Там не тільки кінь, батьку. Там і карабін мій на суку висить, і шабля в коня під сидлом.

— Ну, бач — ціла, значить, виправка козацька!

І старий узявся за шапку.

— Коли я вмру, — сказав я йому вслід, — хай вашому Іванові все те лишиться по мені.

І раптом почув, як Дарка перелякано скрикнула й, упершись руками в лаву, підвелася.

Батько пильно подивився на доньку, помовчав і повернув до мене голову.

— Ну-ну, коли вже з теперішньої халепи ти живим викрутився, то твоя смерть, бачу, ще дуже далеко десь ходить.

І вийшов із хати.

Дарка посиділа непорушно, зіскочила з лави і почала пильно вглядатися в мене.

— А що, Дарцю? — весело запитав я її. — Погане щось приснилося?

Дарка відвернулась до вікна і мовчала.

— Клопоту тільки наніс я вам у хату. Ось батько казав, що ти зовсім змучилася коло мене. Почекай, стану на ноги — якось уже віддячуся тобі за все.

І простягнув до неї руку.

— Що снилося тобі, Дарцю?

Вона стояла, не рухаючись.

Я підняв з подушки голову, щоб ліпше приглянутися до неї, і раптом помітив, як з очей у неї закапали сльози.

— Ов! А то ж чому, Дарцю?

— Мені приснилося, що ти... помер, — хлипаючи по-дитячи, крізь сльози проговорила ружава дівчина.

— Любе моє! — розчулено сказав я. — І тобі стало шкода мене? Покинь плакати. Мені так добре сьогодні, немов би я десь на леваді в зеленій траві лежу, а з неба так тепло й ласкаво гріє мене сонце. Тим сонцем, Дарцю, є ти. Ану ж усміхнися до мене, сонце моє!

Дівчина перестала плакати, і я помітив, як по обличчю їй перебігла щаслива усмішка.

— Ну, бач! Дай-но сюди твоє рученя — я вмію ворожити на руках не гірш від циганки.

Дарка з недовір'ям подивилась на мене, але підійшла ближче і нерішуче простягла мені руку.

Я взяв її, притягнув до себе і вдячно поцілував у долоню.

Дарка швидко вирвала руку з моїх пальців і соромливо вибігла з хати.

За якийсь час вона знову повернулась, немов би шукаючи за чимсь.

— Скажи, Дарцю, а де Богданко? — спитав я.

— Богданко? — подивилась вона на мене. —

До нас учора приїздила тітка з Попелівки і забрала Богданка до себе.

— А чому я твоєї мами ніколи не бачу? — запитав я знову.

Дарка тяжко зідхнула.

— Моя мама, царство небесне їм, сьогодні саме три місяці тому, як на тиф померли. Всі в хаті вилежали ту хворобу, та Богові хотілося одну тільки маму забрати до себе.

Бідна дівчина!..

Дарка то приходила, то відходила від мене. Я запитав, що вона робить.

— Як то що? — здивувалась вона і пильно подивилась на мене своїми чудовими блакитними очима. — Обід готую, до корів бігаю, пташню годую, четверо свиней в сажі маємо — чи мало роботи є в господарстві! У нас велике господарство.

Потім, коли вона була якось коло мене, увійшла до хати сусідка. Тихесенько відчинила двері, навшпиньках увійшла і, боязко вдивляючись у мене, про щось пошепки запитала Дарку. Але зауважила, що я всміхаюся, зробилася відразу весела й бадьоро запитала мене:

— Ну, й як же ж вам, козаче? Бачу, ліпше вже, Богу дякувати.

Я весело відповів:

— Дякуючи Богові і нашій Дарці. Ось за пару днів на село вибираюся, щоб на весіллі десь потанцювати.

— На чийому? — лукаво запитала молодиця і зиркнула на Дарку. — На своєму?

Дарка враз зачервонілась, як пишна рожка, і втекла з хати.

Ні батька, ні Івана довго не було. Дарка упоралася з обідом і прийшла трохи посидіти коло мене. Я лежав, говорив із нею і пильно стежив за кожним рухом її милого обличчя.

— Щось довго тата з Іваном нема. І де вони там забарилися? Чи не трапилося чогось недоброго з ними? Такі неспокійні часи тепер!

Я пригадав собі, що Дарка спала, коли я оповідав батькові про буланого, і почав переказувати їй всю ту історію.

Вона ввесь час непорушно сиділа і напружено, з широко, по-дитячи розкритими очима слухала мене.

Але ось, коли я скінчив, швидко кинулася до вікна, прохукала ротом шибу і з радісним криком повідомила мене:

— Тато з Іваном їдуть і твого буланого ведуть!

Я захоплено подивився на Дарку і прикликав її до себе.

— Слухай, Дарцю, — сказав я. — До цього часу один у мене найдорожчий приятель і товариш був. Це — буланий мій. А тепер я маю їх два. Один — буланий, а другий — знаєш, хто?

Дарка не хотіла навіть запитати, хто був той другий мій приятель, і, швидко крутнувшись, вискочила в сіни.

Ввійшов до хати батько з Іваном. У Івана в руках був мій карабін і шабля.

— Ну, є твій буланий! — повідомив батько. — Але ж і находилися ми за ним по лісі, поки знайшли! Я наперед знав, що всі ті твої прикмети ні до чого... Дарко, обідати давай!

Іван поставив рушницю в куті, а шаблю приніс до мене.

— Маєш... Пробував твою шаблюку на галузях — просто голить, а не тне!

Я подивився на Дарку. Вона з якоюсь побожністю дивилася на мої руки, в яких я тримав шаблю.

— А що з моїм буланим?

— З буланим? — перепитав Іван. — Довго ми з татом ходили по лісі, шукаючи за тим твоїм дубом і чотирьома соснами. Ніде нічого. Можливо, думаємо собі, забрав уже коня хтось? Коли ж ніяких людських слідів навколо. Самі тільки заячі скоки та лисячі викрутаси. Ходимо ото ми здовж і впоперек, коли зненацька звідкись: ги-ги-ги-ги!.. Ідемо по коліна в снігу на іржання, бачимо — справді: і твій дуб, і сосни. Тільки що не чотири тих сосен, а може з двадцять укупі. І буланий твій стоїть. Витоптав навколо дерева сніг ногами, а деревина вся обгризена. Куди тільки міг сягнути

зубами — все обгриз. Не дивота — три дні й чотири ночі вистояв. Побачив нас і аж затрусився ввесь з радощів...

— Бідний! — скрикнула Дарка. — Побіжу, подивлюся на нього.

— Чекай! — зупинив батько. — Пообідаємо, а потім іди собі і роздивляйся.

— А дуже схуд? Повипиналися боки? — спитав я.

— Не дуже, — відповів. — Ослаб на ногах тільки. А як побачив сіно в санях — зараз до нього. Тільки ми йому багато не давали — відразу зашкодити може.

Пообідали.

— Ну, а тепер, Іване, — сказав батько, — заberi звідси цей карабін і шаблю, піди з ними в клуню і деś добре заховай у снопах. Бо, я чув сьогодні від Солошенка, деś зовсім близько большевики крутяться. Здихалися одних, других чорти несуть.

І повернув голову до Дарки.

— А ти, замість на буланого йти дивитись, краще на горище полізь та настели там добре соломи, щоб, у разі чого, нашого козака могли ми там сховати. Найліпше буде у куті тому, що за комином. Хоч і темно там, зате за-тишно. І тепло буде. А я піду різної завалі господарської позношу, щоб закрити з усіх бо-ків кут.

Батько з Іваном вийшли.

Дарка постояла якусь хвилину посеред хати й накинула на себе хустку.

— Дарко, не треба! — зупинив я. — Піди й скажи татові, щоб завіз мене вночі до тої шо-пи в лісі, за якою був мій буланый.

Дарка, стоячи плечима до мене, вислухала і, не відізвавшись ані словом, пішла до сіней. Прислухуючись, я чув, як вона полізла в сінях на драбину і довго потім шаруділа на горищі сіном.

Я лежав і думав. Чи було б мені ліпше в хаті в моїх родичів чи добрих приятелів, як тут, у зовсім чужих мені людей? Чи ставилася б з такою любов'ю, щирістю і сердечним прив'язанням до мене моя рідна сестра, як це миле дівча з великими, чистими, дитячими очима?

І я прийшов до висновку, що різні випадки й пригоди в житті, мов дорожні знаки, спр-ваджують людину на той шлях, яким їй призначено йти.

— Ну, що ж! — сказав я собі. — Коли минеться все щасливо, хай буде й так. Аби тільки батько погодився.

І пильно почав вслухуватися в глухі звуки на горищі.

Настав вечір. Почали приходити до мене люди з села. Кожен щось приніс із собою: мед, горіхи, яблука, маківники, зернята з соняшника, сушені сливи, грушки. Прийшов і повстан-

ський отаман Солошенко. Приніс мені в подарунок револьвер із кількома пачками набоїв.

— Замість вашого, — сказав, подаючи мені дарунок. — Може цей краще стріляти-ме.

— А чи буде в кого? — запитав батько.

— Ох, здається, що буде, брате! — відхнув Солошенко. — І то скоро. Щось, мов посолени, большевики закрутились відразу. Хтось уже там їм у тилах почав добре припикати. Я завтра чоловіка одного жду з тих сторін. Буду тоді докладно знати, що там діється.

Він помовчав трохи й повернув голову до мене.

— А вам я порадив би на хутори їхати. Безпечніше там, знаєте. Трохи прийдете до себе, а на весну, як тільки зазеленіє трохи, нам у великій пригоді станете. Хочете, я сьогодні ще відставлю вас у таке місце, де до вас сам дідько не донюхається?

Батько почув це, встав, підійшов до Солошенка і, взявши його під руку, відвів набік.

— Ні, ні, то не добре буде! — почув я Солошеноків голос. — То не добре. Зробимо так, як я кажу. І то сьогодні ще.

Вони поговорили ще тихо між собою і батько підійшов до мене.

— Отже, хлопче, для твого й нашого спокою буде краще, якщо б ти сьогодні переїхав

В одно тут безпечне місце. Це недалеко. Духом відставимо тебе і будемо ввесь час мати з тобою зв'язок. Що ти на це?

— Вам видніше, що робити треба, — відказав я.

— Ну, то не гаймо тоді часу і в дорогу зараз! — встав з лави Солошенко. — Хто везе?

— Іване! — наказав батько. — Запрягай сани і збирайся.

Мене почали одягати.

Я повернув голову до хати й побачив втоплені в мене, великі, повні сліз Дарчині очі.

— Бачиш, Дарко, як іноді козак у дитину перемінюється, — сказав я, щоб тільки щось сказати. — Вчора ще вояк був, а сьогодні гірший від ганчірки став. Але десь за тиждень не таким мене побачиш.

Дарка нічого не відповіла, відвернулась і, накинувши собі хустку на голову, швидко вийшла з хати.

А за кілька хвилин я лежав уже на сіні в саях, вкритий кожухами. Надо мною моргали в тихому морозному небі тисячі блискучих зірок.

Все вже було готове до від'їзду. Батько пішов відчиняти ворота.

Раптом я побачив, як Дарка швидко підбігла до саней, схилилася до мене і похапцем прошепотіла мені над вухом:

— На ось, візьми на пам'ятку від мене.

І почув, як вона тиснула щось мені в руку. Я швидко підніс голову і встиг поцілувати її в холодне чоло.

Іван і Солошенко сіли. Сани рушили.

Коні виїхали на дорогу і швидко побігли. І хоч із кожним постукуванням копит об тверду дорогу я все більше віддалювався від хати, де лишилася Дарка, я все сильніше, всією своєю молодою душею тягнувся до неї, до тої неоціненої української дівчини, якій нема рівної серед жінок усіх народів світу.

Сильно стискаючи в своїй руці якусь маленьку, загорнену в хустинку річ, що її дістав на пам'ятку від Дарки, я не витримав, розгорнув хустину і помацав пальцями. Був це звичайний металевий ланцюжок і на ньому кругленький мідяний образок святої Дарії. Увесь час, — прошу подивитися, — ношу його в себе на грудях, як дорогу реліквію, і заберу його з собою в могилу.

На хуторах я вилежався, загоїв свої рани і за два тижні був уже зовсім здоровий. Але нікуди звідти показуватися мені не можна було: навколо по селах стояли большевики.

Одного дня якось прискакав до мене на хутір післанець від Солошенка і повідомив, що наші чорні запорожці перевели сьогодні зухвалу атаку на село й вибили звідти ворога.

Якщо я хочу, то можу зараз приїхати на село і пристати до своїх. Але — зараз, бо за дві години запорожці відходять. Коня він посилав мені.

Що-духу, ледве попадаючи в рукави, одягнув я на себе кожух і вибіг на подвір'я. Коло дверей хати стояв якийсь вороний кінь, а за ним мій буланій. Кинувсь я з радістю до свого коника, обійняв його, поплескав, вскочив у сідло і поскакав до села.

Наші вже чекали на мене. Ледве я показався на вулиці, як гучне козацьке «Слава!» привітало мене.

— Ну, козаче, коли маєш силу й охоту пристати до нас, — сказав мені полковник, — зараз лаштуйся. За півгодини нас уже тут не буде.

Кинувсь я прожогом до Дарчиної хати.

Дома були тільки батько та Іван. У куті чекали вже на мене мій карабін і шабля.

— А де ж Дарка? — запитав я, озираячись.

— Дарка? Вона з Богданком поїхала вчора до тітки в Попелівку.

Я гаряче подякував батькові за все, підбіг до Івана і пошепки проговорив йому на вухо:

— Перекажи Дарці, Іване, що ніколи, ніколи її не забуду. Ніколи, чуєш?

Того дня ввечері я вже був далеко від неї.

Більше ніколи в житті я не бачив її. Ну, і певне вже ніколи не побачу...

*

Палієнко замовк. В комині раз-у-раз завивала снігова хуртовина.

ЗМІСТ

Біла королівна	ст. 5
Дід Яків	„ 27
Сестра Людмила	„ 55
Заметіль	„ 79

V. N. Karazin Kharkiv National University

01210381

8

2/10-1

ОБЩАЯ БИБЛИОТЕКА
ОБЩЕСТВЕННОГО НАУЧНОГО ЦЕНТРА